Kuni 1901. a. võttis ta elavalt osa Õp. E. S.-i tegevusest, esitades selle koosolekuil arhiivleidude ja -uurimuste tulemusi ja toimetades mitmed seltsi väljaanded. Tugeva venestuse survel langes ta a. 1891 palvepäeva jutluse, Võrtsjärve ääres lahtise taeva all peetud jumalateenistuse ja »keelatud kirjanduse« levitamise pärast — ta oli andnud kellelegi lugeda H. Dalton'i (vt.) läkituskirja Pobedonostsev'ile usuliste tagakiusamiste asjus — sandarmivalitsuse kahtluse alla, mispärast kuni juuni lõpuni 1894 seisis politsei valve all ja ligi 10 kuud ei tohtinud loata kihelkonna piiridest lahkuda. Aa. 1890—95 ähvardas teda ühe segapaari laulatuse pärast pikem kohtuprotsess ametist tagandamisega ja vangistusega, millest ta vabanes amnestiamanifesti tõttu. R.-i ja teiste sõprade õhutusel ja osalt ka ainelisel toetusel võttis J. Tõnisson (vt.) 1896. a. lõpul »Postimehe« oma kätte, mis ajast peale R.-i ajakirjanduslik kaastöö muutus palju elavamaks. A. 1898 tekkis temal sekeldusi »Sirvilaudades« 1899 avaldatud kirjutise »Ignati Jaak« pärast. Teda süüdistati selles ühe tuttava kirikuõpetajate-suguvõsa haavamises, kindralsuperintendent F. Hollmann (vt.) nõudis temalt vabandamist või lahkumispalve esitamist ja ainult prof. A. v. Oettingen'i (vt.) vaheleastumine päästis R.-i raskest seisukorrast. A. 1900 valiti ta Viljandis peetud V karskuskongressil selle juhatajaks ja karskusseltside keskuse esimeheks, millega ta asus eesti alkoholivastase liikumise etteotsa. Paar aastat hiljemini valiti ta ka »Bergmanni Abiraha« valitsusse. 1905. a. revolutsiooni tagajärjel laienes R.-i tegevus uute võimaluste avanemisega. Tema eestvõttel kutsuti a. 1907 ellu Eesti Kirjanduse Selts, mille esimeheks ta oli aa. 1907—14, olles ühtlasi ajaloo-toimkonna juhataja ja kuukirja »Eesti Kirjandus« toimkonna liige (kuni 1917. a.), esinedes kõnedega Tartus ja teistes linnades peetud seltsi koosolekuil ja aruannetega ajaloo-kirjanduse kohta (aa. 1908—10, 1912), kord (1911) ka usulise kirjanduse kohta aastakoosolekuil. Suure aktiivsusega võttis ta osa Eesti Rahva Muuseumi loomistöist ja oli pärast seltsi põhikirja kinnitust täiskogu liige. Sama agaralt toetas ta 1906. a. peale eestikeelsete erakoolide asutamist ja haridusseltside tegevuse arendamist, olles m. s. aa. 1908—13 ajutiselt Viljandi Haridusseltsi esimees, et teostada siin progümnaasiumi ümberkujundamist täielikuks tütarl. gümnaasiumiks. Aa. 1909—10 toimetas ta Eesti Haridusseltside aastaraamatut (I—II). Kõigi nende ülesannete täitmisel tuli temal teha sagedaid ja väsitavaid sõite. Oma kodukihelkonnas püüdis ta elustada ühistegevust, algatas piima- ja ostuühingu käimapaneku ja majaehituse mõlemale ettevõttele (1912) ja pidas a. 1912 seal kultuurajaloolise sisuga loenguid. Ühistegelises töös tekkis aga sekeldusi ja vastolusid mõne ringkonnaga, keda tuli kohtu teel sundida endale võetud kohustusi täitma, mis tõi rohkesti meelehärmi. Kirikumõisa maaalal laskis ta omal kulul suuremaulatuslikke sookultuuri töid ette võtta. Juba a. 1905 oli R.-i tervis löönud vankuma ja ta oli viibinud ravimisel Tartus sisehaiguste kliinikus. A. 1910 sundisid mao- ja südamenärvide valud teda reisima ravimise otstarbel Wiesbadeni, kus ta siiski ei leidnud täielikku parandust. Sellepärast viibis ta a. 1913 pikemat aega Soomes Grankulla ja Mattila sanatooriumis, reisis 1914. a. alul Adria mere rannale Abbaziasse ja Arcosse Garda järve ääres, püsis aga endiselt haiglasena ja oli järgneval ajal peaaegu loomevõimetu. 1916. a. I poolel paranes tema tervislik seisund veidi, siis muutus aga haigus järjest raskemaks, üldisele jõukurnatusele seltsis 1917. a. kevadel influentsa ja 12. V 1917 suri R. Kolga-Jaanis; ta on maetud Kolga-Jaani surnuaial.

R. oli mitmekülgsemaid ja energilisemaid eesti rahvuslikke tegelasi venestuse päevil. Ta võitles k o g u kultuurilise edasipüüdmise ja rahvusliku enesekaitse rindel mitte sisemise koondusjõu puudusel, vaid olles täitsa teadlik hädaohtudest, mis eesti rahvast ähvardasid Vene riigivõimu ümberrahvustuspolitika ja saksa vähemuse eesõigustatud ja tulunduslikult tugevama seisundi tõttu. Tema tegevust juhtis tugev kiindumus oma rahvasse, kes tema arvates võis püsima jääda oma iseolemises ainult siis, kui ta teadlikult kinni hoiab oma esivanemate vaimlisest pärandusest ja nende vaevaga omandatud maapinnast, kui ta täielikult loobub elujõudu hävitavast alkoholimürgist ja oma kõlblist jõudu kasvatab aadete teenistuses. Neile veendumustele tugides osutas ta haruldast energiat, hoolimata oma tervisest ja ainelistest kuludest algatades uusi mõtteid ja olles eestvedajaks ja julgustajaks ettevõtteis, milledest ta nägi kasu rahvale. Tema leegitsev sõna, mis sageli ilmutas prohvetlikku selgeltnägevust, tema eeskuju ja tööhimu tõmbas ühes ükskõikseid kahtlejaid ja tagasihoidlikke. Oma vahedamad relvad tõi R. ajaloo arsenalist. Oleviku olude selgitamisel ja tuleviku väljavaadete avamisel kasutas ta eduga ajaloolisi argumente. Andumus ajaloole oli seega R.-i olemuse teiseks küljeks, mis, kuigi kõige tihedamalt ühendatud tema rahvusliku ideestikuga, oli siiski sedavõrt tugev, et suutis teda tema uurimistöös hoida teatava teadusliku objektiivsuse kõrgusel. Tänu sellele eriliselt silmapaistvale andele suutis ta ilma

Eesti biograafiline leksikon, 1926-1929, lk. 415